

УДК 821.161.2.,19"В. Стус

Галина Колодкевич

(Київський національний
університет імені Тараса Шевченка)

ІДЕЯ СОФІЙНОСТІ ТА МІСТИЧНЕ ПЕРЕЖИВАННЯ БОЖЕСТВЕННОГО НАЧАЛА В ПОЕЗІЇ В. СТУСА

Інтерпретується поезія В. Стуса, що належить до періоду „Палімпсестів”, на основі містичних ідей Софії та Вічної Жіночності. Ідеї представлені в контексті української та російської філософських традицій. Це спроба показати естетичний аспект містичного переживання божественного начала в поетичному тексті.

Ключові слова: В. Стус, Вічна Жіночність, Софія, Логос, Бог, Боголюдський, всеєдність.

„Людина тягнеться вгору, Бог – вниз;
інколи їхні пальці доторкаються”.
Г. Міллер

Від гностиків до християнських мислителів початку ХХ століття у християнстві існувало невиразне, але впевнене відчуття Вічної Жіночності, що втілювалося також і в ідеї Софії. Вона яскраво представлена у філософських, а пізніше й літературознавчих працях російських дослідників, особливо тих, що присвячені поезії „срібного віку”. Крім того, проблема софійних витоків і їх проявів у художніх текстах досі залишається актуальною, адже внесок українських науковців і письменників часто нівелюється, хоча аспекти ідеї Софії – дуже давня традиція, що яскраво виявилася в нашій духовній сутності. Саме тому виникла необхідність показати на прикладі поетичних текстів В. Стуса вплив цієї містичної релігійної традиції та спробувати заглибитися в ті духовні переживання, які відвідували митця в час прозрінь.

Спершу варто коротко звернутися до витоків софійності. У юдаїстичних і християнських релігійних уявленнях вона постає втіленою мудрістю Бога. У Біблії проявилася у символі Софії, що виявився надзвичайно багатоаспектним і, як кожен символ, невичерпним. Адже „людина неминуче використовує символ як особливе (вторинне), породжене свідомістю, життєве явище, щоб наблизитись до предметно недоступного, зазирнути за межу повсякденності” [4, с. 22]. Часто ідею Софії вважають притаманною виключно східній християнській традиції, але це не зовсім так. С. Аверинцев наголошує на тому, що вона меншою мірою проявилася в католицькій традиції, проте досягла неабиякого розвитку в німецькому містицизмі (М. Екгарт, Я. Бьоме), що згодом відобразилося в літературі, зокрема у творах Гете, Новалиса, Вагнера тощо [1, с. 188]. В. Соловйов

наголошує, що „думка про Софію завжди була в християнстві, більше того – вона була ще до християнства” [6, с. 165]. У цьому сенсі можна згадати про культ Великої Матері чи вдатися до релігій Давнього Сходу, де це проявилось особливо яскраво, і очевидно, що таке переживання Вічного Жіночого Начала загалом було завжди властиве людству. Своєю чергою, Д. Андреев переконаний, що таке відчуття не ілюзія, не перенесення людських категорій на план космічний, але вища духовна реальність. Стосовно ідеї Софії, „церква намагалася дати цьому вихід, освятивши своїм авторитетом культ Богоматері на Сході і Мадонни – на Заході. Але це містичне переживання Вічної Жіночності як начала космічного, божественного, – не залишилося погамованим. Саме тому почалось ототожнення Світової Жіночності з Вселенською Церквою чи, зрештою, втілення її в одному з атрибутів Божества – Його Премудрості, – що й було персоніфіковане в образі Святої Софії” [2, с. 129]. Важливо зазначити, що ідея Софії глибоко вкорінена в українській культурі, адже, починаючи ще з митрополита Іларіона, К. Смолятича, К. Турівського, Л. Жидята та книжників софійського гуртка, ведеться обґрунтування софійного аспекту як діалогічного характеру взаємовідносин людини з Богом на основі богопізнання і „обоження” людини. Зрештою, ідея Софії мала великий вплив на формування „філософії серця” Г. Сковороди і П. Юркевича. Уже згодом вона оригінально вивершилася у софіологічних напрацюваннях російських релігійних філософів – В. Соловйова, С. Булгакова, П. Флоренського тощо і фактично стала, як зазначає Є. Харьковченко, осердям філософської школи „київського гуманізму” [9], представленої на початку ХХ ст. М. Бердяєвим, Л. Шестовим, В. Зеньковським.

У поетичних текстах В. Стуса періоду „Палімпсестів” символ Софії зреалізований в різних образних системах, які тісно пов’язані між собою. Найбільш очевидний образ, з якого варто почати, – образ Софіївського собору. Образ Софії, на відміну від, наприклад, церкви святої Ірини, яка „криком кричить з-під землі”, завжди світлий образ, позначений святістю, який загалом гармоніює текст:

*Сосна росте із ночі. Роєм птиць
благословенна свінула Софія,
і галактичний Київ бронзовіє
у мерехтінні найдорожчих лиць* [7, с. 32].

Образ Софіївського собору завжди пов’язаний зі спогадом, який також має сакральне значення. Л. Плющ наголошує, що В. Стус кількома точними словообразами, „софійним” наповненням Божих храмів та галактичним Преображенням „святого” Києва розкриває містичний сенс поезії. Це небесний Київ, небесний Єрусалим чи Софія другого пришествя Христового. Там, „за межею табірної зони – Україна, в серці якої він прозирає її серце – духовну Україну. І тому з’являється „там, лівіше серця” безсмертна Україна” [5]. Крім цього, образ Софії Київської наближається до образу коханої жінки, відтак і Вічної Жіночності, що подекуди проявляється навіть в однакових порівняннях:

Десь цвіте Софія, мов бузок,

десь над нею вічний травень має... [7 с. 200].

*Кохана, ніби куш бузку,
обтяжений з задуми й тиші,
і на розстанні – ще миліша
за ту, що стрілась на віку [7, с. 50].*

*Уже Софія відструменіла,
відмерхтіла бузковим гроном,
ти йшла до мене, але не встигла
за першим зойком, за першим громом [7, с. 153].*

Поетові властивий, як і символістам початку століття, мотив двійництва. Для ліричного героя духовна візія небесної жінки вже стає не менш реальною, ніж її земне втілення, від якої його відділено; звідси запитання: „Розлуко, ти порізляєш нас чи єдиши?” [7, с. 70]. Ліричному героєві стає підвладною нова царина, де він може відчути космічне Жіноче Начало.

*Я ще не знав, що є двійня
моїй дружині милій [...].
Направо – ти, наліво – ти,
а я – посередині [7, с. 172].*

Варто наголосити на зіставленні й переплетенні жіночих образів Софії, Діви Марії, Великої Матері, дружини, сестри, матері-зорі, України у творах В. Стуса: „Мені була ти голубинею, / що розкрилила два крила. / І мужем, хлопчиком, дитиною / мене до неба вознесла” [7, с. 33]; „Прикрійся обрію габою, / об розпач кулаки оббий – / і верне образ голубий дружиною ачи сестрою. / Заповідається за мною грім великодній, горовий” [7, с. 30]; „Ота зоря – вістунка твого шляху, / хреста і долі – ніби вічна мати, / вивищена до неба” [7, с. 47]; „Щодень за днем, щорік за роком / вглядаюсь у сумне вікно – / і бачу мигдалеве око, / Вітчизно, Матере, Жоно” [7, с. 79]. У поезії „Посоловів од співу сад” також вимальовується ідеалізований сакральний топос з всенаповнюючим жіночим дискурсом. Образи води, місяця, п'їтьми – символи Великої Матері, образ троянди – символ Богородиці, зрештою, уся духовна енергія ліричного героя розлита в божественному – в Матері, що й дає йому здатність до творення:

*Свіча затріпотіла – й світло,
мов голуба, пустила в лет,
і віри твій вирвався без титла,
і дух твій вирвався з тенет,
бо надто кругле небо краю
і кругла саду ліпота,
бо мати дивиться свята.
Я в ній – смеркаю і світаю [7, с. 39].*

Софія як Вічна Жіночність, що єднає світ створеного з його Творцем, є своєрідним медіатором, тобто вільною інтерпретацією божого прозріння. Саме тому Софію розуміють як „ідеальне, досконале

людське начало, що поміщене в цільній божественній істоті, в Логосі” [6, с. 171]. Через неї людина може отримати містичний досвід, зазирнути поза межі суцього. Така реальна взаємодія Бога і людини – „процес боголюдський” [6, с. 76]. В. Соловйов наголошує: „Людина як така, що належить до обох світів (земного і божественного. – Г.К.), актом розумового споглядання може і повинна торкатися світу божественного і, все ще перебуваючи в світі боротьби і тривоги, долучатися [...] до ясних образів вічної краси [6, с. 168]. Таке проникнення в дійсність божественного світу властиве поетичній творчості. У період пізніх „Палімпсестів” поезія В. Стуса насичена візіонерськими переживаннями божественного начала, часто навіть сам стиль поезії наближається до молитовного:

*Та серця я, мій Господи, не маю
на свій талан. Це ж ти мене береш,
немов шматок невироблений глини,
і місиш, мнеш, і пальцями всіма
формуєш образ... [7, с. 149].*

*Дякую, Господи, – чверть перейшла,
що чатувала за мною, за мною
бликала цівкою, оком, пільмою –
напризволяще до брами вела [7, с. 138].*

Так як „людський дух не є щось завершене, готове, а те, що постійно виникає і вивершується [...], то і одкровення божественного начала необхідно є поступовим” [6, с. 75]. Саме тому на особливу увагу заслуговує поезія „В мені уже народжується Бог”, де якраз і засвідчено поступовість того прозріння, в якому полягає сенс людського існування, – проявлення, народження в ліричному „я” божественного начала.

*В мені уже народжується Бог,
і напівпам’ятний, напівзабутий,
немов і не в мені, а скраю смерти –
куди живому зась [...].
Я з ним удвох живу. Удвох – існую,
коли нікого. І гримить біда,
мов канонада. Він опорятунок,
для мене. Тож і мовлю: порятуй,
мій Господи. Опорятуй на мить,
а далі я, оговтаний, врятую
себе самого сам. Самого — сам [8, с. 47].*

Цей шлях для ліричного героя В. Стуса – шлях до себе, народження себе справжнього, чи, як це означив поет, „самособоюнаповнення”. Причому, вказує М. Бердяев, час прозріння двосторонній – „народження Бога в людині і народження людини в Бозі” [3, с. 226]. Своєрідний взаємообмін, де Бог донищує ліричного героя (бо народиться Він лише „скраю смерти”), адже „смерть є внутрішнім моментом життя” [3, с. 224]; посилює його життєвий вибір –

самовичерпування, щоб ще за життя герой зміг відчутти світ, який поза гранню сущого. Такі стани пережито у поезії „Замерехтіло межі двох світів...”: „[...] *Заворушилось небо. Ожило / весняним добрим громом. Глас Господній / начитує старозавітню книгу / (вільготно вітер горне сторінки). / За шолом'янем виспраглих видінь, / зникомий, чую: на долонях доль, / поміж обачних пальців, потекло, немов пісок, дошами перемитий, моє життя. / До нього недорослий, / я, майже немовля, ввійшов у мить / неподоланну*” [7, с. 58]. І як тільки ліричний герой розуміє Боже провидіння – народжується відчужене ставлення до світу і благання сильнішої покари, адже це допоможе здобути на смерть, яка стане всежиттям:

*Благаю повсякчас:
ти, Господи всевишній,
карай нас, многогрішних,
а не забуди нас* [7, с. 126].

*Дай, Боже, хоч біди якої,
коли ні краю, ні коня,
і доли дай – та злої! злої! –
нехай донизує до пня!* [7, с. 133].

Отже, В. Стус містичним переживанням софійності, божественного начала продовжив і поглибив своєю поезією цю давню духовну традицію. Причому, для узагальнення, варто звернутися ще раз до образного ряду, який виникає у зв'язку з цими переживаннями. Для ліричного героя відчуття Софії, Вічної Жіночності, Матері, Богородиці завжди пов'язане з „тут-присутністю”: світом, життям, спогадом, святими храмами, образами найдорожчих людей, коханою жінкою, тобто породжені образи є віталістичними. Естетика прозрінь, пов'язана з осягненням божественного начала, змінюється протягом періоду „Палімпсестів”, а саме: від іронії до осягнення Божого провидіння, до проявлення в собі Бога як процесу Боголюдського. Породжені образи вже вказують на перехід, вихід за межу, межисвіт, самовичерпування, доростання до своєї духовної сутності, але в смерті. Та особливість цього вмирання в тому, що воно повинне стати всежиттям, тобто автентичним буттям. Можливо, такі неологізми В. Стуса, як „смертеіснування”, „життєсмерть”, якраз репрезентують Софію-Логос, образну глибину й досконалу всеєдність, яка властива Софії як вторинній містичній єдності, поміщеній у Логосі.

1. *Аверинцев С.* Софія-Логос. Словник. – 3-тє видання / Сергій Аверинцев. – К. : Дух і Літера, 2007. – 650 с.
2. *Андреев Д.* Роза Мира / Даниил Леонидович Андреев. – М. : Товарищество „Клышников-Комаров и К”, 1993. – 304 с.
3. *Бердяев Н.* Философия свободного духа / Николай Бердяев. – М. : АСТ; АСТ Москва : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 416 с.
4. *Кримський С.* Під сигнатурою Софії / Сергій Борисович Кримський. – К. : Вид. дім „Киево-Могилянська академія”, 2008. – 367 с.

5. *Плющ Л.* Смерть поэта Василя Стуса [Електронний ресурс] / Леонід Плющ // В. Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасності. – Балтимор-Торонто : Смолоскип, 1987. – Режим доступу до джерела: www.stus.kiev.ua.
6. *Соловьев В.* Чтение о Богочеловечестве / Владимир Сергеевич Соловьев. – СПб. : Издательская Группа „Азбука-классика”, 2010. – 384 с.
7. *Стус В.* Твори : у 4 т. 6 кн. Т. 3. Кн. 1. / Василь Семенович Стус. – Львів : Просвіта, 1999. – 486 с.
8. *Стус В.* Твори : у 4 т. 6 кн. Т. 3. Кн. 2. / Василь Семенович Стус. – Львів : Просвіта, 1999. – 495 с.
9. *Харьковщенко Є.* Софійність київського християнства як релігійно-філософський і етнонаціональний феномен : дис. доктора філос. наук: 09.00.11 [Електронний ресурс] / Євген Анатолійович Харьковщенко. – К. : Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка, 2004. – Режим доступу до джерела: info@lib.ua-gu.net.

Аннотація

Интерпретируется поэзия В. Стуса периода „Палимпсестов” на основе мистических идей Софии и Вечной Женственности. Идеи представлены в контексте украинской и русской философской традиции. Предпринята попытка показать эстетический аспект мистического переживания божественного начала в поэтическом тексте.

Ключевые слова: *В. Стус, Вечная Женственность, София, Логос, Бог, Богочеловеческий, всеединство.*

Summary

The author of this article being based on the mystical ideas of Sophia and Eternal Femininity interprets V. Stus's poetry, which belongs to „The Palimpsests” period. These ideas are represented in a context of Ukrainian and Russian philosophic tradition. It is an attempt to show the aesthetic aspect of mystical feeling of Divine Source which is presented in poetry.

Key words: V. Stus, Eternal Femininity, Sophia, Logos, God, God-humanity, all-unity.

Стаття надійшла до редколегії 8.10.2010 р.